

Вобраз Польшчы ва ўспрыманні беларусаў у XVI–XVII стст.

А.М. КРОТАЎ

Артыкул прысвечаны генезісу ва ўспрыманні беларусаў у XVI–XVII стст. вобраза Польшчы. Аўтар робіць выснову, што прадстаўнікі адукаванай часткі грамадства Вялікага Княства Літоўскага самаўхіліліся ад папулярызавання ў беларускім асяроддзі пазітыўнага іміджу Польшчы, які існаваў у польскай шляхецкай культуры. Той жа вобраз, які пачаў фарміравацца ў аўтэнтчным беларускім асяроддзі, грунтаваўся на прадурэжасці, выкліканай польскім дамінаваннем у Беларусі.

Ключавыя словы: беларусы, этнацыянальнае светаўспрыманне, менталітэт, вобраз Польшчы, наратыўная традыцыя.

The article is devoted to the genesis of the image of Poland in the perception of Belarusians in the 16th–17th centuries. The author concludes that representatives of the educated part of the society of the Grand Duchy of Lithuania withdrew themselves from the popularization of the positive image of Poland in the Belarusian environment, which existed in the Polish gentry culture. The same image that began to form in the authentic Belarusian environment was based on the prejudice caused by the Polish predominance in Belarus.

Keywords: Belarusians, ethno-national worldview, mentality, image of Poland, narrative tradition.

Гістарычныя лёсы Беларусі і беларусаў звязаны з гістарычнымі лёсамі суседніх народаў і краін. Адлюстраваннем гэтых сувязей, эмацыйна-псіхалагічнай рэакцыяй на іх з’яўляюцца вобразы гэтых народаў і краін, якія сфарміраваліся ва ўспрыманні беларусаў, замацаваліся ў іх масавай свядомасці і сталі часткай нацыянальнай карціны свету. Гэтыя вобразы з’яўляюцца квінтэсенцыяй шматвяковага вопыту міжэтнічных стасункаў, а таксама важным канструктам для фарміравання міжнародных і міждзяржаўных адносін у сучаснасці.

Відавочна, што адным з самых развітых і разам з тым актуальных для беларусаў вобразаў з’яўляецца вобраз Польшчы, сфарміраваны пасля аднаўлення яе незалежнасці ў 1918 г. Аднак што паслужыла яго базай? Ці існаваў ва ўспрыманні беларусаў такі (ці не зусім такі) вобраз у папярэдні перыяд? Якія ён меў характарыстыкі, калі існаваў?

Паколькі адказаў на гэтыя пытанні ў навуковай літаратуры няма, а актуальнасць праблемы відавочная, можна лічыць, што пошукі гэтых адказаў з’яўляюцца спробай рашэння абумоўленых яе актуальнасцю навукова-даследчыцкіх задач.

Вельмі часта ў практыцы камунікацыйных дысцыплін паміж дэфініцыямі «вобраз» і «імідж» ставіцца знак роўнасці, аднак адрозненне ўсё ж існуе. Пад вобразам, як правіла, разумеецца суб’ектыўна ўспрынятае «адлюстраванне» чаго-небудзь, уяўленне пра што-небудзь [1]. Яно з’яўляецца стыхійным. Ва ўсякім разе, пакуль яго мэтай не становіцца развіццё камунікацыі. Апошняе прадугледжвае карэкцыю вобраза, які склаўся ва ўспрыманні, у бок пазітывізацыі ці нават ідэалізацыі. У практыцы грамадска-палітычных адносін, у тым ліку адносін міжнацыянальных і міждзяржаўных, такі мэтанакіравана створаны вобраз называюць «іміджам». Гэта інструментальны вобраз, прызначаны для ўдасканалення прадстаўлення таго, хто ўспрымае, аб прадмеце ўспрымання.

Уяўляецца, што прадмет нашага інтарэсу – вобраз Польшчы, які склаўся ва ўспрыманні беларусаў у XVI–XVII стст. – не з’яўляецца яе іміджам, хаця, безумоўна, палякі спрабавалі максімальна блізка «падвесці» ўяўленне беларусаў аб Польшчы да нейкага ідэальнага яе вобраза, які ствараўся імі мэтанакіравана.

Псіхалагі сцвярджаюць, што ўсё, што ўспрымаецца чалавекам, паўстае перад ім у выглядзе цэласных вобразаў, якія з’яўляюцца складанымі комплекснымі сістэмамі. У іх аб’ядноўваюцца ізаляваныя адчуванні, атрыманыя ад розных органаў пачуццяў. Адбываецца іх цэласнае ўспрыманне. Аднак гэта не проста падсумоўванне адчуванняў. Задзейнічаны папярэдні вопыт, працэсы асэнсавання таго, што ўспрымаецца, г. зн. у працэс успрымання ўключаюцца такія псіхічныя працэсы, як памяць і мысленне.

Фарміраванне вобраза Польшчы, зразумела, у сілу яго нематэрыяльнай спецыфікі, толькі ў агульных рысах адпавядае гэтаму апісанню. Вызначальную ролю ў гэтым працэсе адыгрывалі памяць і мысленне. Акрамя таго, дадзены вобраз фарміраваўся адначасова і ўзаемазвязана з вобразам палякаў. Па дадзенай прычыне ў вобраз Польшчы, аб якой беларусы не мелі выразнага ўяўлення, інтэгрваліся некаторыя рысы вобраза палякаў, якія рэпрэзентавалі ў Беларусі сваю краіну. Рэпрэзентацыя, як вядома, уяўляе сабой інструмент апасродкаванага пазнання аб'екта (у нашым выпадку – Польшчы) з дапамогай апісання вобраза іншага аб'екта, неразрыўна звязанага з першым (у нашым выпадку – палякаў). Яна дазваляе бачыць тое, што адсутнічае ў прамым успрыманні суб'екта пазнання [1].

Інакш кажучы, уражанне, якое выклікалі ў беларусаў палякі, пэўным чынам трансфармавалася ў іх мысленні, пераўтвараючыся ў комплекснае ўспрыманне і іх саміх, і іх радзімы. Фарміраваўся вобраз, асновай якога, як і любога іншага гетэравобраза, з'яўлялася прадудзятасць. У дадзеным выпадку прадудзятасць была звязана з сацыяльна-палітычным, эканамічным і культурным ушчамленнем беларусаў палітычна пануючым саслоўем – шляхтай, якая ва ўспрыманні апошніх асацыявалася з палякамі і Польшчай. У калектыўным уяўленні беларусаў гэты вопыт пераўтвараўся, абагульняўся, дапаўняўся.

Вобраз краіны, з якой прыходзілі мігранты, абапіраўся на вопыт адносін з імі, на тэю, пачуцці, перажыванні, якія гэтыя адносіны давалі. Дзякуючы перажыванням ён набываў спецыфічную эмацыйна-псіхалагічную афарбоўку. Уяўленне яго стваральнікаў, у сілу стыхійнасці працэсу вобразатворчасці, не было скавана задачай ацэнкі правільнасці таго, што вольна прадудзятасць ў грамадскай падсвядомасці беларусаў.

Любы этнанацыянальны вобраз неаб'ектыўны, бо не з'яўляецца навуковым веданнем аб аб'екце ўспрымання. Гэта іх эрзац. Аднак у вышэйшай ступені актуальны для тых, у каго ён стаіць на «ўзбраенні». Менавіта да нацыянальных вобразаў і стэрэатыпаў людзі звяртаюцца па розных актуальных для сябе нагодах у паўсядзённым жыцці. Таму што ў іх увасабляецца тое, што часта называюць «жыццёвай мудрасцю». Апошняя абапіраецца на жыццёвы вопыт продкаў і не залежыць ад фармальнай адукацыі.

Этнанацыянальныя вобразы, як правіла, захоўваюцца на штодзённым узроўні масавай свядомасці людзей. Яны перманентна прысутнічаюць у іх жыцці, выконваючы ахоўную, абарончую функцыю. Служаць своеасаблівым антыдотам, які супрацьдзеічае атручванню этнасацыяльнага арганізма згубнымі для яго іншакультурнымі ўплывамі і пагібелі. У звычайным жыцці яны знаходзяцца ў стане анабіёзу, аднак у сітуацыі канфлікту адбываецца іх рэінкарнацыя і актыўнае ўкараненне ў інструментарый, які выкарыстоўваецца ў ідэалагічнай і прапагандыскай рабоце, у так званым «сацыяльным заражэнні».

Гэта ў поўнай меры датычыцца вобраза Польшчы, генезіс якога стаў своеасаблівай рэакцыяй тытульнага насельніцтва Беларусі на наплыў палякаў на яе землі, асяданне на іх і ўстанаўленне польскага дамінавання. Польскі фактар, як фактар знешні, чужынскі, садзейнічаў абуджэнню этнічнай самасвядомасці беларусаў, асэнсаванню імі сваёй этнічнай асобнасці, адметнасці ад іншых. Палякі не толькі адчувалі сябе гаспадарамі на беларускай зямлі, яны дэманстравалі гэта беларускаму «хлопу», выклікаючы адпаведныя пачуцці ў яго душы, прадудзятасць. Апошняя, як уяўляецца, стала асновай успрымання беларусамі і той краіны, адкуль гэтыя мігранты прыходзілі, – Польшчы.

Вобраз яе, які пачаў фарміравацца ў беларускім этнакультурным асяроддзі, з'яўляўся своеасаблівым прадуктам грамадска-культурнай думкі беларусаў. Ён ствараўся ў іх этнанацыянальным інфармацыйным полі і актуальнасць сваю меў толькі ў яго межах. Гэта быў своеасаблівы псіхаэнергетычны аб'ект, які падсілкоўваўся пачуццямі, эмоцыямі беларусаў. Яго фарміраванне было заснавана на іх жыццёвым вопыце і звязаных з ім ведах. Часткай апошніх былі таксама «веды» аб Польшчы, атрыманыя ў спадчыну ад папярэдніх пакаленняў.

Аналіз гістарычных крыніц, аснову якіх складаюць помнікі старабеларускай літаратуры, беларуска-літоўскія летапісы і хронікі, дазваляе меркаваць аб тым, што першыя звесткі аб Польшчы беларусы атрымалі ад саміх палякаў. Апошнія ж транслявалі на Беларусь фантазійна-эпічнае, пафаснае ўспрыманне сваёй айчыны, уласцівае польскай шляхце. Акрамя таго, ствараемы яе ідэалагамі фантазійны вобраз Польшчы з'яўляўся сродкам псіхалагічнага ўздзеяння на «варвараў». Укараненне яго ў іх масавай свядомасці служыла б мэтам польскай

экспансіі на ўсход. Аднак жа на справе з самых пачаткаў працэсу яднання Польскага кара-леўства і ВКЛ усё складвалася інакш: выхадцы з беларускіх зямель, аддаючы даніну польскай традыцыі, імкнуліся рэпрэзентаваць малавядомыя для польскага і, у ідэале, заходнееўрапейскага чытача, невядомыя яму беларуска-літоўскія землі.

Першым з іх быў беларуска-польскі лацінамоўны паэт эпохі Рэнэсансу Ян Вісліцкі (каля 1480–1520-я гг.), народжаны, як ён сам казаў, у цэнтры «варварства» (хутчэй за ўсё, на тэрыторыі летапіснай Літвы, паміж Клёцкам і Пінскам, дзе цячэ р. Вісліца) [2, с. 339]. У сваёй паэме «Пруская вайна» (1516 г.) ён прадставіў шырокую панараму велічнай гісторыі Айчыны, у вобразе якой зліліся Польшча, якая яго выхавала, і Літва з яе беларускімі землямі.

У экспазіцыі першай кнігі паэмы Ян Вісліцкі малюе вобраз вялізнай краіны, населенай рознымі народамі, якія «мелі розныя мовы і норавы, розныя войскі і зброю»: «Многія землі ў сабе замыкае з адрозным найменнем. / Тытул даўнейшы – Сарматыя – даў ёй сусед, бо не ведаў: / Лёсам прызначана ёй па заслугах Палоніяў звацца. / Люд, што сябе на мове спрадвечнай палякамі кліча» [3]. Стваральнікам і самым першым яе ўладаром паэт называе Леха, які сілай усе гэтыя народы падначаліў «польскаму роду» [3]. Следам за Лехам краінай правіў Крак: «Шчыра адданы патрон свайго краю, народа і ўлады. / Вельмі высока ўзнёс ён сваю каралеўскую годнасць, / Бо захапіў гарады непадступныя блізкіх народаў» [3].

Аб «прасторы Літвы» – таго краю, адкуль паходзіў заснавальнік новай каралеўскай дынастыі Ягайла, Ян Вісліцкі расказвае ў другой кнізе сваёй паэмы: «Ёсць нязведаны край, славу ты сваімі лясамі, / Ён уладанні шырока раскінуў да скіфскіх прастораў; / Плодны, квітнее лугамі, цячэ ў ім струмень меданосны: / Край на народы багаты, таксама й на вояў адважных. / Простым найменнем – зямлёю Літоўскай – краіну назвалі» [3]. Дарэчы, гэта было першае прадстаўленне ў літаратуры «беларуска-літоўскага набору» прыродных багаццяў, які стане мастацкай тэмай у творах польскіх паэтаў наступных часоў [4, с. 64].

Як піша Ян Вісліцкі, князь Ягайла «сілаю Марса» ўсталяваў уладу літоўцаў «там, дзе народы за сінняй прастораю вод Барысфена побач жылі» [3]. Сярод гэтых народаў паэт называе «тартарыкаў» (намадаў, татар), якія «спрытна валодаюць хуткімі стрэламі, выгнутай шабляй», «масагетаў» (хутчэй за ўсё, пад масагетамі аўтар меў на ўвазе жмудзінаў), а таксама «белых русінаў», якія «вельмі слаўныя мужнасцю ў войнах». Пад «белымі русінамі» Ян Вісліцкі, хутчэй за ўсё, меў на ўвазе жыхароў таго самага рэгіёна, які пазней вызначаў як «Alba Russia» («Белая Русь») [3], [4, с. 65–66]. Выкарыстанне Я. Вісліцкім этноніма «белыя русіны» з’яўляецца першым выпадкам выкарыстання гэтага тэрміна ў літаратуры. Як саманазва выхадцаў з сучаснай этнічнай тэрыторыі беларусаў ён будзе зафіксаваны пісьмова толькі ў 1586 г., калі яго выкарыстаў у адносінах да сябе паэт-лацініст Саламон Рысінскі.

Менавіта ў краіне «белых русінаў» Уладзіслаў Ягайла знайшоў сабе жонку – Соф’ю Гальшанскую, якая стала родапачынальніцай дынастыі Ягелонаў. «Чароўная німфа ў краіне русінаў», як яе называе Я. Вісліцкі, паходзіла з роду беларускіх князёў Гальшанскіх. За Ягайла замуж яна выйшла ў 1422 г., ледзь дасягнуўшы паўналецця. Гэтая выбранніца «багоў алімпійскіх», як яе называе паэт, стаўшы каралевай, нарадзіла каралю трох сыноў, двое з якіх – Уладзіслаў і Казімір – сталі спадкаемцамі трона. Дарэчы, папярэдніх жонак Ягайлы (у тым ліку і славутую Ядзвігу) Ян Вісліцкі нават не ўспамінае.

У гэты ж час другі ўрадженец Беларусі (нарадзіўся дзесьці ў цэнтральнай яе частцы ў сям’і лесніка-паляўнічага), беларускі і польскі паэт, гуманіст і асветнік Мікола Гусоўскі (1470-я – пасля 1533 г.), напісаў паэму «Песня пра постаць, дзікасць зубра і паляванне на яго» («Песню пра зубра») (1522 г.), якая стала першай у гісторыі беларускай літаратуры патрыятычнай песняй пра Беларусь, роздумам пра яе лёс, яе месца на шляхах гісторыі. Даючы каштоўныя звесткі пра яе прыроду, пра заняткі, звычаі і побыт, светапогляд продкаў яе жыхароў, паэт канстатуе сумотную рэальнасць часу, у якім яму прыходзілася жыць: «Мы – шчэ натоўп, грамада непісьменная, цемра. / Князь і баяры – усе, каму льга заступіцца, / Глухі да нас і не горай, чым жорсткі татарын, / Душаць пятлёй галасы абурэння ў народзе. / Плаха і кат-выканаўца – вось доля любога, / Хто пастаяць за закон і за Бога азваўся» [5, с. 365]. Паэт моліць Багародзіцу абараніць край і просіць яе заступіцца за сваіх дзяцей, вярнуць раўнавагу князям, якія ў сваіх міжусобіцах людскою крывёю замуцілі сабе розум, напамніць ім аб іх «злачынна забытых» абавязках [5, с. 365].

І хаця М. Гусоўскі піша аб агульным супрацьстаянні хрысціянства і асманаў, што зразумела – паэма першапачаткова была прызначана для папы рымскага Льва X – увага паэта факсіруецца на сітуацыі, якая склалася на яго родных землях. На яго думку, яднанне з Польшчай для ВКЛ не стала панацэяй – яно не дало апошняму ні большай стабільнасці, ні большай бяспекі. Таму ідэал Гусоўскага ляжыць у мінулым – у гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, княжанне Вітаўта для якога было «залатым векам».

Дарэчы, жыццёвы шлях М. Гусоўскага, які знайшоў сабе пратэктараў за межамі Беларусі і, страціўшы іх па розных абставінах, скончыў жыццё ў галечы і забыцці, не стаў узорам для іншых беларускіх паэтаў і навукоўцаў. Адкінуўшы думку аб служэнні царкве, яны выкарыстоўвалі адзіную магчымасць заняцца творчасцю: паступалі на службу да феадалаў і станавіліся прыдворнымі пісьменнікамі [6, с. 5]. Да іх ліку адносіцца і ўзгаданы вышэй Саламон Рысінскі, які стаў першым, хто пісьмова назваў сябе беларусам – Solomo Pantherus Leucorussus. Ён нарадзіўся ў мястэчку Кабыльнік (найбольш верагодна, гэта сучасны аграгарадок Нарач у Мядзельскім раёне). У тэксце сваёй паэмы «Leukorossia» (лацін. транскрыпцыя грэч. слова Λευκορωσία – Беларусія) Беларуссю ён называў сваю малую радзіму – Полаччыну. Нельга пры гэтым не заўважыць, што Рысінскі пасля гэтага ўжываў і подпіс Solomo Rysinius Sarmata («Сармат») [7], што сведчыць аб яго культурнай і ідэалагічнай арыентацыі на Польшчу. І яшчэ аб тым, што ў ранні Новы час, як і ў Сярэднявеччы, навукоўцы, паэты, мастакі, музыкі, звычайна цешылі, прыхарошвалі жыццё вяльможаў – адзіных іх паўнаўладных кармільцаў і папячыцеляў. Пазбаўленыя маёмаснай незалежнасці, яны павінны былі ўлічваць пажаданні і перавагі магнатаў. Так і Рысінскі, які пасля 1600 г. служыў князю Хрыстафору Радзівілу Перуну ў якасці прыдворнага паэта і перакладчыка, а таксама выхавальніка сына князя – Януша, вымушаны быў перагледзіць сваю культурную самаідэнтыфікацыю. Усхваляючы ў сваіх вершах подзвігі войска Хрыстафора Мікалая Радзівіла Перуна, Рысінскі пацісьняваў яго як незалежнага доблеснага палкаводца: «Сябар караля з Сарматыі князь Радзівіл з’явіўся, / Слава вялікая, сцяг і сіла літоўскай зямлі» [8, с. 64]. Называючы Радзівіла «сябарам караля», а не яго слугой, Рысінскі ўвогуле не прымаў пад увагу тое, што магнат дзейнічаў у інтарэсах Польскай Кароны. Відавочна, што ён, як і ўсе тыя, хто займаўся фарміраваннем грамадскай думкі ў ВКЛ у час Лівонскай вайны 1558–1583 гг., не паспяваў за зрухамі, якія адбываліся ва ўсходнееўрапейскай міжнароднай палітыцы.

Збліжэнне ВКЛ з Польскім каралеўствам, якое пачалося ўжо даўно, здавалася, канчатковы вынік магло мець толькі ў вельмі аддаленай перспектыве. Аднак менавіта ў гэты час, у выніку перананпружання сілаў ВКЛ у барацьбе з Расіяй, правячыя ў ВКЛ колы такі вырашыліся на канчатковае аб’яднанне двух дзяржаў, што і адбылося ў выніку заключэння Люблінскай уніі ў 1569 г. Ратуючыся з дапамогай аб’яднання з Польшчай ад паражэння ў вайне, ВКЛ апынулася на шляху павольнага паглынання сябе Польскай Каронай.

Што ж тычыцца стаўлення Рысінскага да Польшчы, ускосна аб ім сведчыць, напрыклад, яго ліст да Д. Бучынскага: «Не ведаю, якой саладосцю родная зямля ўсіх вабіць і не дазваляе пра сябе забыцца <...> але, <...> калі ёсць вельмі зручны выпадак вынесці ногі з гнязда і <...> галаву высунуць вонкі, хочацца насычанаму айчынным духам паветрам панюхаць і духа іншаземнага» [6, с. 31]. Пры гэтым Рысінскі захапляўся не польскімі гарадамі, а германскімі – Лейпцыгам, Дылінгенам, Аўгсбургам і інш. [6, с. 31, 39–40]. Напэўна, ён не лічыў Польшчу чужой краінай, альбо не бачыў там нічога такога, што магло б яго захапіць. Метадам выключэння атрымліваецца, што душой і сэрцам ён быў звязаны з Беларуссю. Калі ж яму хацелася «панюхаць духа іншаземнага», ён ездзіў у Германію. А з Польшчаю яго пачуцці і імкненні не былі звязаны ўвогуле.

Пры гэтым нельга не адзначыць, што Рысінскі быў вельмі захоплены польскай мовай, ці, як ён яе называў, – «мовай сарматаў» [6, с. 45–50]. Паэт пісаў аб унікальных здольнасцях палякаў да вывучэння чужых моў, нават называў іх «прыроджанымі аратарамі» [6, с. 47].

Пасля заключэння уніі ў грамадска-палітычным жыцці ВКЛ пачаліся перамены, якія знайшлі сваё адлюстраванне ў старабеларускай літаратуры. Асэнсаванне іх адным са сваіх вынікаў мела далейшае развіццё стаўлення беларусаў да Польшчы, квінтэсэнцыяй якога стаў той яе вобраз, які складваўся ў іх калектыўным менталітэце.

У прыватнасці, Філон Кміта-Чарнабыльскі, які падчас Лівонскай вайны камандаваў войскамі на ўсходняй мяжы ВКЛ, у лісце да падканцлера вялікага літоўскага і кашталяна

троцкага Астафея Валовіча, датаваным 5 жніўня 1574 г., г. зн. праз 5 гадоў пасля заключэння Люблінскай уніі, паведамляе апошняму аб вельмі неспрыяльным стаўленні некаторых сена-тараў да палякаў і Польшчы: «Ино некоторые мовят: “Не дай Бог ляху быть! Вырежет Литву, а Русь поготову!”. Давно резать почали литвина. И тот, де, с прырожения природы <...> просто як овца...» [9, с. 422]. Дарэчы, гэта пераклікаецца з тымі патрыятычнымі, незалежніцкімі настроямі ў беларуска-літоўскім грамадстве, якія выяўляюць сябе, напрыклад, у вершы Андрэя Волана «Да палякаў і да ліцвінаў», напісаным напярэдадні заключэння Люблінскай уніі: «Ганьбу поляк з няволей цягне да ліцвіна» [10, с. 516].

Аўтар «Гутаркі аднаго Паляка з Маскалём на Маскоўскім замку ў годзе 1601» Гальяш Пельгрымоўскі [11, с. 501–506] праз дыялог удзельніка літоўскага пасольства Івана і маскоўскага баярына Ігната супастаўляе і проціпастаўляе дзве сістэмы светаўспрымання і разумення праблем тагачаснага грамадска-палітычнага жыцця ў ВКЛ і Маскоўскай дзяржаве, дзве палітычныя сістэмы. Такім чынам, у яго творы Польшча (хаця размова ідзе пра Рэч Паспалітую, аўтар добра разумее, які складнік гэтага саюза з’яўляецца дамінаючым) выступае не як краіна, а як дзяржаўна-палітычная сістэма і лад жыцця.

Зразумела, што і Г. Пельгрымоўскі (нарадзіўся ён, магчыма, у Ашмянскім павеце, атрымаў добрую адукацыю, што дазволіла яму працаваць у каралеўскай канцылярыі), і іншыя беларускія літаратары, якія карысталіся з міласці магнатаў, ва ўмовах польскага дамінавання пазбягалі таго, каб даваць свае ацэнкі палякам і Польшчы, каментуючы тое, што адбывалася, з выкарыстаннем вобразаў і характарыстык, якія стыхійна нараджаліся ў народзе. Аднак тыя патрыятычныя матывы, якія прысутнічаюць у творчасці некаторых з іх, ускосна сведчаць аб непрыязным стаўленні да распаўсюджвання на беларускія землі польскіх ідэалагічных уплываў, імкненні супрацьпаставіць ім свае ўласныя каштоўнасці і перавагі.

Што ж тычыцца перспектывы культурных запазычанняў, то стаўленне да іх было даволі прагматычным. Польшча, дзякуючы сваёй інтэграннасці ў еўрапейскую культуру, стала своеасаблівым пасярэднікам у справе распаўсюджвання на Беларусь дасягненняў еўрапейскай культуры XVI–XVII стст. У вядомым сэнсе, дзякуючы ўздзеянню еўрапейскіх уплываў на дзеячаў культуры – выхадцаў з Беларусі, апошнія аказваліся запатрабаванымі нават у Расіі. Як, напрыклад, Сімяон Полацкі, які сфарміраваўся як філосаф і літаратар ў культурнай і інтэлектуальнай атмасферы ВКЛ. Яго рэзкая адмоўная рэакцыя на паланізацыю Беларусі выявілася не толькі ў яго паэтычных творах у гонар цара Аляксея Міхайлавіча, але і ў тым, што, пакінуўшы радзіму, ён пераехаў у 1664 г. у Маскву, дзе атрымаў магчымасць займацца педагогічнай і асветніцкай дзейнасцю. С. Полацкі быў запатрабаваны ў Расіі, наперад усяго, як асветнік, рэтранслятар еўрапейскіх культурных уплываў. Што ж тычыцца яго стаўлення да Польшчы, то яно вынікае не з яго літаратурных твораў, а з яго жыццёвай пазіцыі.

У ананімным сатырычным творы «Прамова Мялешкі», складзеным каля 20–30-х гг. XVII ст., невядомы беларускі шляхціц, добра знаёмы з палітычным жыццём і нормаў кара-леўскага двара, з засіллем палякаў у Вялікім Княстве Літоўскім, піша, што карыстаючыся цяжкім становішчам ВКЛ у час Лівонскай вайны, Польшча ўвяла свае войскі ў Валынь і на Падляшша, і далучыла гэтыя землі да Кароны: «Речи Посполитую губят! Волюнь з Подлясем пропал нам! Знаю, нам приступило, што ходим как подьваренные, бо ся их боимо, правды не мовимо, еше з похлебными языками потакаемо» [12, с. 676]. Аўтар «Прамовы», такім чынам, заяўляе аб Польшчы як аб агрэсары, які не толькі захапіў тэрыторыі ВКЛ, але і стварыў парадкі, якія шкодзілі пачуццю чалавечай і этнічнай годнасці беларусаў. Пры гэтым Польшча для яго, наперад усяго, – краіна ляхаў. Менавіта там нараджаюцца, выходзяць, напітваюцца «духам польскім» тыя людзі, якія прыходзяць потым на Беларусь і ўвасабляюць сабою і ўсімі сваімі якасцямі гэтае этнакультурнае гняздо.

У працэсе рэканструкцыі вобраза Польшчы, які склаўся ва ўспрыманні беларусаў у XVI–XVII стст., нельга не звярнуць увагу на беларуска-літоўскія летапісы і хронікі. У прыватнасці, на «Хроніку Быхаўца», якая з’яўляецца выдатным помнікам беларуска-літоўскага летапісання XVI ст. Адлюстроўваючы значныя моманты ў гісторыі ВКЛ, «Хроніка» выклікае ў чытачоў пачуццё гонару за мінуўшчыну Беларусі. У ёй праяўляе сябе моцная антыпольская тэндэнцыя, якая, дарэчы, з’яўляецца адной з характэрных асаблівасцей ідэйнай пазіцыі

храніста, безумоўна, цесна звязанага з літоўска-беларускімі арыстакратамі. Адлюстроўваючы іх настроі і погляды, ён дэманструе непрыязнае стаўленне да Польшчы, у вобразе якой бачыў галоўнага ворага палітычнай незалежнасці ВКЛ.

Паколькі пісаць дрэннае аб Польшчы было нельга, а добрае – уласныя перакананні храністу не дазвалялі, аб ўспрыманні ім Польшчы можна меркаваць толькі па ўскосных дадзеных. Так, напрыклад, паведамляючы аб намеры Ягайлы ўзяць сабе новую жонку – Соф’ю Гальшанскую (Друцкую), храніст старанна пазбягае выкарыстання слова «Польшча»: «И просил Ягойло Витольта, мовячы тым обычаем: “Мел есьми за собою тры жоны, две ляховицы, а третью немкиню, а плоду есьми с ними не мел; а тепер прошу тебе, зьеднай ми у князя Семена сестрычну его меншую Софию, иж бы ее за себе понял, а з поколения руского, ачей бы ми Бог плод дал” <...> И потом король Ягойло прыслал панов знаменитых з Ляхов, и взявши княжну Зофею отнесли до него до Кракова» [13, с. 384].

Тое, напрыклад, што храніст, расказваючы аб прыездзе караля Казіміра ў Літву ў 1486 г. («бывшы в Лясах, прыехал до Литвы»), называе яе менавіта Літвою, а аб Польшчы гаворыць як быццам мімаходзь – «в Лясах» [13, с. 392] – гаворыць аб розных ступенях каштоўнасці гэтых краін для храніста, роўна як і аб розным эмацыянальным стаўленні да іх. І гэта тычылася не толькі храніста: «А потом был король Казимир у Великом княстве Литовском сем год, бо радней мешкивал у Великом княстве, ніжли в Лясах <...> А потом поехал до Ляхов и был в Лясах год, и прыехал до Литвы к Великому княству на столец, до Вильни, и был у Вильни год» [13, с. 392].

Такім чынам, можна сцвярджаць, што ў генезісе ва ўспрыманні беларусаў у XVI–XVII стст. вобраза Польшчы былі сур’ёзныя праблемы. Звязаны яны былі, наперад усяго, з тым, што ў самым пачатку свайго этнагенезу, беларусы страцілі тых, для каго ўдзел у развіцці іх культуры з’яўляўся саслоўным абавязкам. Прадстаўнікі беларускага дваранства, інтэграваўшыся ў польскую шляхту і абраўшы паланізацыю, сталі на шлях этнакультурнага рэнегацтва. Яны самаўхіліліся ад нацыянальнай працы, важным складнікам каторай было фарміраванне нацыянальнай карціны свету, якая ўключала б і вобразы суседніх краін, у тым ліку і Польшчы. Вобраз апошняй, інакш кажучы, у абліччы азначаных рэнегатаў страціў сваіх мадэратараў. Прыняцце іх ва «ўлонне культуры польскай» азначала, між іншым, і тое, што яны павінны былі ўзяцца за максімальна блізкае «падвядзенне» ўяўлення беларусаў аб Польшчы да таго ідэальнага яе іміджу, які ствараўся самімі палякамі. Яго фарміраванне адпавядала палітычным інтарэсам Польскай Кароны. Аднак вырашаць гэтую задачу, як аказалася, не было каму. Помнікі старабеларускай наратыўнай традыцыі не змяшчаюць прыкладаў мэтанакіраванай іміджмэйкерскай працы, аб’ектам якой з’яўлялася б Польшча. Але гэта не значыць, што аўтары не ўносілі сваю лепту ў стварэнне вобраза, які не супадаў па знаку з тым яе іміджам, які быў запатрабаваны афіцыйна. Ігнаруючы іміджмэйкерскія пажаданні польскіх культуртрэгераў, яны стараліся не факусіраваць свой погляд на Польшчы і тым самым выказвалі сваё стаўленне да апошняй. Польскае дамінаванне і шляхецкая салідарнасць перашкаджалі таму, каб уключыцца ў працэс вобразатворчасці, падтрымаць ініцыятыву, якая зыходзіла з народных нізоў, хаця такія імкненні назіраліся. Працэс крытычнага ўспрымання Польшчы ішоў стыхійна ў асяроддзі простых людзей. Яго ніхто не арганізоўваў і не кантраляваў, не ўносіў у яго карэкцыі дзеля паляпшэння камунікацыі з палякамі. Гэта быў «па змаўчанні» негатыўны вобраз, не развіты ў дэталях. А гэта значыць, што простых беларусаў Польшча ў дэталях не цікавіла, бо нічога добрага яны ад яе не чакалі.

Літаратура

1. Гринберг, Т. Э. Образ страны или имидж государства : поиск конструктивной модели [Электронный ресурс] / Т. Э. Гринберг // Медиаскоп. – 2008. – № 2. – Режим доступа : <http://mediascope.ru/образ-страны-или-имидж-государства-поиск-конструктивной-модели>. – Дата доступа : 17.02.2023.
2. Вісліцкі, Я. Пруская вайна / Я. Вісліцкі // Анталогія даўняй беларускай літаратуры : XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; падрыхт А. І. Богдан [і інш.] ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Бел. навука, 2003. – С. 339–347.

3. Вісліцкі, Я. Пруская вайна [Электронны рэсурс] / Я. Вісліцкі – Рэжым доступу : https://knihi.com/Jan_Vislicki/Pruskaja_vajna.html#chapter4. – Дата доступу : 28.01.2023.
4. Некрашевич-Короткая, Ж. В. Художественное осмысление исторического значения Грюнвальдской битвы в героической поэме «Прусская война» (1516) Яна Вислицкого / Ж. В. Некрашевич-Короткая // Петербургские славянские и балканские исследования / *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – 2020. – № 2 (8). – С. 53–78.
5. Гусоўскі, М. Песня пра зубра / М. Гусоўскі // Анталогія даўняй беларускай літаратуры : XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; падрыхт. А. І. Богдан [і інш.] ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Бел. навука, 2003. – С. 348–367.
6. Порецкий, Я. И. Соломон Рысинский : *Solomo Pantherus Leucorussus*. Конец XVI – нач. XVII. – Минск : Изд-во БГУ, 1983. – 158 с.
7. Латышонак, А. Навуковыя крыніцы самаакрэслення Саламона Рысінскага як беларуса / А. Латышонак // Рэфармацыя і грамадства : XVI стагоддзе : матэр. Міжнар. навук. канф., Мінск, 29 лістапада 2003 г. ; уклад. А. Акінчыц. – Мінск : Бел. кнігазбор, 2005. – С. 126–131.
8. Рысинский, С. Ревель / С. Рысинский // Соломон Рысинский : *Solomo Pantherus Leucorussus*. Конец XVI – нач. XVII / Я. И. Порецкий. – Минск : Изд-во БГУ, 1983. – С. 64.
9. Кміта-Чарнабыльскі, Ф. Лист 19. До Остафея Волловича, каштеляна Троцкаго // Ф. Кміта-Чарнабыльскі // Анталогія даўняй беларускай літаратуры : XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; падрыхт. А. І. Богдан [і інш.] ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Бел. навука, 2003. – С. 420–424.
10. Волан, А. Да палякаў і да ліцвінаў / А. Волан // Анталогія даўняй беларускай літаратуры : XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; падрыхт. А. І. Богдан [і інш.] ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Бел. навука, 2003. – С. 516–517.
11. Пельгрымоўскі, Г. Гутарка аднаго Паляка с Маскалём на Маскоўскім замку у годзе 1601 / Г. Пельгрымоўскі // Анталогія даўняй беларускай літаратуры : XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; падрыхт. А. І. Богдан [і інш.] ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Бел. навука, 2003. – С. 501–506.
12. Прамова Мялешкі // Анталогія даўняй беларускай літаратуры : XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; падрыхт. А. І. Богдан [і інш.] ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Бел. навука, 2003. – С. 674–677.
13. Хроніка Быхаўца // Анталогія даўняй беларускай літаратуры : XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; падрыхт. А. І. Богдан [і інш.] ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Бел. навука, 2003. – С. 381–395.